NCERT Archive

SOLUTIONS BOOK

CLASS 7

Sanskrit · Deepakam

CHAPTER 5

सेवा हि परमो धर्मः

Complete Exercise Solutions · सम्पूर्ण अभ्यास-समाधान

वयम् अभ्यासं कुर्मः | परियोजनाकार्यम्

Contents

Class 7 Sanskrit · Deepakam · Chapter 5 — सेवा हि परमो धर्मः

EX

वयम् अभ्यासं कुर्मः — 3

6 questions · Q1 Q2 Q3 Q4 Q5 Q6

PR

परियोजनाकार्यम् — 11

4 questions · Q1 Q2 Q3 Q4

Every question is followed by its answer. Question numbers above are clickable and the PDF bookmarks panel lets you jump to any exercise set or question.

The word-meaning tables of the lesson (p. 51) already give Hindi and English meanings; their column “मातृभाषया अर्थं लिखत” is for each student’s own mother tongue.

हिन्दी: प्रत्येक प्रश्न के बाद उसका उत्तर दिया गया है। ऊपर प्रश्न-संख्याओं पर क्लिक करके सीधे वहाँ जाया जा सकता है। पाठ की शब्दार्थ-तालिकाओं (पृ. 51) में हिन्दी और अंग्रेज़ी अर्थ पहले से दिए हैं; “मातृभाषया अर्थं लिखत” स्तम्भ प्रत्येक विद्यार्थी की अपनी मातृभाषा के लिए है।

NCERT Archive

EX

CLASS 7 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 5

वयम् अभ्यासं कुर्मः

Solutions · 6 questions · समाधान · ६ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. अधोलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन पदद्वयेन वा उत्तराणि लिखन्तु—

(क) कः प्रसिद्धः चिकित्सकः आसीत्?

(ख) अन्यस्मिन् दिवसे कौ आगतौ?

(ग) कः खिन्नः आसीत्?

(घ) रुग्णस्य परिस्थितिः कथम् आसीत्?

(ङ) नागार्जुनः सहायकरूपेण कं चितवान्?

(च) कां विना चिकित्सकः न भवति?

(छ) नागार्जुनः युवकौ केन मार्गेण गन्तुं सूचितवान्?

ANSWER उत्तर

(क) नागार्जुनः

Nagarjuna · नागार्जुन

p. 49 — “नागार्जुनः प्रसिद्धः रसायनशास्त्रज्ञः चिकित्सकः च आसीत् ।”

(ख) द्वौ युवकौ

Two young men · दो युवक

p. 49 — “अन्यस्मिन् दिने द्वौ युवकौ आगतवन्तौ ।”

(ग) द्वितीयः युवकः

The second young man · दूसरा युवक

p. 50 — “द्वितीयः युवकः अपि आगतवान् । सः खिन्नः आसीत् ।”

(घ) शोचनीया

Pitiable · दयनीय / दुःखदायी

p. 50 — “तस्य परिस्थितिः शोचनीया आसीत् ।”

NCERT Archive

(ङ) द्वितीयं युवकम्

The second young man · दूसरे युवक को

p. 50 — "नागार्जुनः द्वितीयं युवकं सहायकत्वेन स्वीकृतवान् ।"

(च) सेवाभावनाम्

Spirit of service · सेवा की भावना

p. 50 — "सेवाभावनां विना चिकित्सकः कथं भवेत्?"

(छ) राजमार्गेण

By the highway · राजमार्ग से

p. 49 — "गमनसमये राजमार्गेण गच्छताम् ।"

(क) नागार्जुनः · (ख) द्वौ युवकौ · (ग) द्वितीयः युवकः · (घ) शोचनीया · (ङ) द्वितीयं युवकम् · (च) सेवाभावनाम् · (छ) राजमार्गेण

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अधोलिखितानां प्रश्नानां पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु—

(क) अहोरात्रं नागार्जुनः कुत्र कार्यं करोति स्म?

(ख) नागार्जुनः महाराजं किं निवेदितवान्?

(ग) प्रथमः युवकः कथं कार्यं कृतवान्?

(घ) द्वितीयः युवकः राजमार्गे रोगिणं दृष्ट्वा किं कृतवान्?

(ङ) सेवायाः भावनां विना किं न भवेत्?

ANSWER उत्तर

(क) नागार्जुनः अहोरात्रं प्रयोगशालायां कार्यं करोति स्म ।

p. 49 (Nagarjuna used to work day and night in the laboratory.)

हिन्दी: नागार्जुन दिन-रात प्रयोगशाला में कार्य करता था ।

(ख) नागार्जुनः महाराजं निवेदितवान् – "महाराज ! मम चिकित्साकार्याय एकः सहायकः आवश्यकः" इति ।

p. 49 (He told the king: "Maharaj, I need one assistant for my medical work.")

हिन्दी: उसने राजा से निवेदन किया — "महाराज! मेरे चिकित्सा-कार्य के लिए एक सहायक आवश्यक है ।"

NCERT Archive

(ग) प्रथमः युवकः स्वगृहस्य समस्याः परित्यज्य औषधं निर्मितवान्; मार्गे रोगिणं दृष्ट्वा अपि सः यन्त्रवत् अग्रे गतवान्।

pp. 49–50 (The first young man left his home problems aside and made the medicine; seeing a sick man on the way he still went ahead like a machine.)

हिन्दी: पहले युवक ने घर की समस्याएँ छोड़कर औषधि बनाई; मार्ग में रोगी को देखकर भी वह यन्त्र की तरह आगे बढ़ गया।

(घ) द्वितीयः युवकः रोगिणं स्वगृहं नीतवान् दिनद्वयं च तस्य सेवायां निरतः आसीत्।

p. 50 (The second young man took the sick man to his home and was engaged in his service for two days.)

हिन्दी: दूसरा युवक रोगी को अपने घर ले गया और दो दिन तक उसकी सेवा में लगा रहा।

(ङ) सेवाभावनां विना चिकित्सकः न भवेत्।

p. 50 (Without the spirit of service, one cannot be a true physician.)

हिन्दी: सेवा की भावना के बिना कोई (सच्चा) चिकित्सक नहीं हो सकता।

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. उदाहरणानुसारम् अधोलिखितानां पदानां स्त्रीलिङ्गरूपाणि लिखन्तु—

उदाहरणम्— (क) पठितवान् – एकवचनम् : पठितवती – बहुवचनम् : पठितवत्यः

(ख) गतवान् (ग) लिखितवान् (घ) खादितवान् (ङ) क्रीडितवान् (च) हसितवान् (छ) निवेदितवान् (ज) सूचितवान्

ANSWER उत्तर

उदा. पठितवती · पठितवत्यः

पठितवान् → एकवचनम् : पठितवती ; बहुवचनम् : पठितवत्यः

given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है

(ख) गतवती · गतवत्यः

गतवान् → एकवचनम् : गतवती ; बहुवचनम् : गतवत्यः

(ग) लिखितवती · लिखितवत्यः

लिखितवान् → एकवचनम् : लिखितवती ; बहुवचनम् : लिखितवत्यः

(घ) खादितवती · खादितवत्यः

खादितवान् → एकवचनम् : खादितवती ; बहुवचनम् : खादितवत्यः

(ङ) क्रीडितवती · क्रीडितवत्यः

क्रीडितवान् → एकवचनम् : क्रीडितवती ; बहुवचनम् : क्रीडितवत्यः

NCERT Archive

(च) हसितवती · हसितवत्यः

हसितवान् → एकवचनम् : हसितवती ; बहुवचनम् : हसितवत्यः

(छ) निवेदितवती · निवेदितवत्यः

निवेदितवान् → एकवचनम् : निवेदितवती ; बहुवचनम् : निवेदितवत्यः

(ज) सूचितवती · सूचितवत्यः

सूचितवान् → एकवचनम् : सूचितवती ; बहुवचनम् : सूचितवत्यः

Rule (p. 52): for the feminine, क्तवतु gives -वती (singular) and -वत्यः (plural); for the masculine it gives -वान् (singular) and -वन्तः (plural).
हिन्दी: स्त्रीलिङ्ग में क्तवतु से एकवचन में -वती और बहुवचन में -वत्यः बनता है; पुंलिङ्ग में -वान् और -वन्तः।

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. उदाहरणानुसारम् अधोलिखितानां पदानां पुंलिङ्गरूपाणि लिखन्तु।

उदाहरणम्— (क) पठितवती – एकवचनम् : पठितवान् – बहुवचनम् : पठितवन्तः

(ख) कृतवती (ग) दृष्टवती (घ) दत्तवती (ङ) प्रक्षालितवती (च) धावितवती

ANSWER उत्तर

उदा. पठितवान् · पठितवन्तः

पठितवती → एकवचनम् : पठितवान् ; बहुवचनम् : पठितवन्तः

given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है

(ख) कृतवान् · कृतवन्तः

कृतवती → एकवचनम् : कृतवान् ; बहुवचनम् : कृतवन्तः

(ग) दृष्टवान् · दृष्टवन्तः

दृष्टवती → एकवचनम् : दृष्टवान् ; बहुवचनम् : दृष्टवन्तः

(घ) दत्तवान् · दत्तवन्तः

दत्तवती → एकवचनम् : दत्तवान् ; बहुवचनम् : दत्तवन्तः

(ङ) प्रक्षालितवान् · प्रक्षालितवन्तः

प्रक्षालितवती → एकवचनम् : प्रक्षालितवान् ; बहुवचनम् : प्रक्षालितवन्तः

NCERT Archive

(च) धावितवान् · धावितवन्तः

धावितवती → एकवचनम् : धावितवान् ; बहुवचनम् : धावितवन्तः

QUESTION 5 प्रश्न 5

५. उदाहरणानुसारं वाक्यानि परिवर्तयन्तु—

यथा – पिता कषायं पिबति। → पिता कषायं पीतवान्।

अहं पुस्तकं नयामि। → अहं पुस्तकं नीतवान् / नीतवती।

(क) युवकः आपणं गच्छति। (ख) सः रोटिकां खादति।

(ग) महिला वस्त्रं ददाति। (घ) बालकः द्विचक्रिकातः पतति।

(ङ) पितामही चलच्चित्रं पश्यति। (च) अहं गृहपाठं लिखामि।

(छ) त्वं कुत्र गच्छसि? (ज) अश्वाः वने धावन्ति।

(झ) बालिकाः शीघ्रम् आगच्छन्ति।

(ञ) वयं समुद्रतीरे पयोहिमं खादामः।

ANSWER उत्तर

उदा. पिता कषायं पीतवान्।

पिबति → पीतवान् (पा + क्तवतु)

given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है

उदा. अहं पुस्तकं नीतवान् / नीतवती।

नयामि → नीतवान् / नीतवती (नी + क्तवतु)

given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है

(क) युवकः आपणं गतवान्।

गच्छति → गतवान् (गम् + क्तवतु)

(The young man went to the market.)

हिन्दी: युवक बाज़ार गया।

(ख) सः रोटिकां खादितवान्।

खादति → खादितवान् (खाद् + क्तवतु)

(He ate a roti.)

हिन्दी: उसने रोटी खाई।

NCERT Archive

(ग) महिला वस्त्रं दत्तवती ।

ददाति → दत्तवती (दा + क्तवतु, स्त्रीलिङ्ग)

(The woman gave a cloth.)

हिन्दी: महिला ने वस्त्र दिया ।

(घ) बालकः द्विचक्रिकातः पतितवान् ।

पतति → पतितवान् (पत् + क्तवतु)

(The boy fell from the bicycle.)

हिन्दी: बालक साइकिल से गिर गया ।

(ङ) पितामही चलच्चित्रं दृष्टवती ।

पश्यति → दृष्टवती (दृश् + क्तवतु, स्त्रीलिङ्ग)

(Grandmother watched a film.)

हिन्दी: दादी ने फ़िल्म देखी ।

(च) अहं गृहपाठं लिखितवान् / लिखितवती ।

लिखामि → लिखितवान् / लिखितवती (लिख् + क्तवतु)

(I wrote my homework.)

हिन्दी: मैंने गृहकार्य लिखा ।

(छ) त्वं कुत्र गतवान् / गतवती?

गच्छसि → गतवान् / गतवती

(Where did you go?)

हिन्दी: तुम कहाँ गए / गई?

(ज) अश्वाः वने धावितवन्तः ।

धावन्ति → धावितवन्तः (धाव् + क्तवतु, बहुवचन)

(The horses ran in the forest.)

हिन्दी: घोड़े वन में दौड़े ।

(झ) बालिकाः शीघ्रम् आगतवत्यः ।

आगच्छन्ति → आगतवत्यः (आ + गम् + क्तवतु, स्त्रीलिङ्ग बहुवचन)

(The girls came quickly.)

हिन्दी: बालिकाएँ शीघ्र आईं ।

NCERT Archive

(ञ) वयं समुद्रतीरे पयोहिमं खादितवन्तः / खादितवत्यः ।

खादामः → खादितवन्तः / खादितवत्यः

(We ate ice-cream at the seashore.)

हिन्दी: हमने समुद्र-तट पर आइसक्रीम खाई ।

Rule: root + क्तवतु gives the past sense; the ending (-वान्, -वती, -वन्तः, -वत्यः) agrees with the gender and number of the subject.

हिन्दी: धातु + क्तवतु से भूतकाल का अर्थ मिलता है; अन्त (-वान्, -वती, -वन्तः, -वत्यः) कर्ता के लिङ्ग और वचन के अनुसार होता है ।

QUESTION 6 प्रश्न 6

६. अनुच्छेदे कोष्ठकेषु केचन धातवः दत्ताः सन्ति । उपरि दत्तम् अवधेयांशं पठित्वा 'स्म' इति अव्ययपदम् उपयुज्य अनुच्छेदं पुनः लिखन्तु ।

(गच्छ्) (कृ) (स्थापय्) (ज्ञा) (पृच्छ्) (जीव्) (वद्) (योजय्) (भव्) (क्रीण्) (जीव्) (वद्) · (अनुच्छेद, पृ. 54 के कोष्ठकों में दिए गए धातु)

ANSWER उत्तर

शी. भूमिपुत्रः कृषकः

(शीर्षकं लिखन्तु) · Suggested title · सुझाया गया शीर्षक: "The farmer, son of the soil" · "किसान, भूमिपुत्र"

NCERT Archive

अनु. कृषकः प्रतिदिनं कृषिक्षेत्रं **गच्छति स्म** । जलसेचनं **करोति स्म** । कीटानां निवारणार्थं जैवौषधं **स्थापयति स्म** । सः कृषिकार्यं सम्यक् **जानाति स्म** । अतः अन्ये कृषकाः संशयेन **पृच्छन्ति स्म** । सः स्वाभिमानेन **जीवति स्म** । अतः 'अहं कृषकः भूमिपुत्रः' इति साभिमानं **वदति स्म** । सः क्षेत्रे गोमयं **योजयति स्म**, न तु कृतकान् पदार्थान् । अतः व्रीहेः गुणवत्ता अधिका **भवति स्म** । जनाः जालपुटमाध्यमेन तस्य तण्डुलं **क्रीणन्ति स्म** । एवं तस्य परिवारस्य सर्वे जनाः कृषिकार्येण ससुखं **जीवन्ति स्म** । सः सर्वान् **वदति स्म** "कृषकः न दीनः न च दरिद्रः, परं सर्वेषां पोषकः" इति ।

p. 54 — each present-tense verb takes 'स्म' to give a past meaning. A farmer used to go to his field every day and irrigate it. To keep pests away he used to apply a natural (bio) medicine. He knew farming well, so other farmers used to ask him their doubts. He lived with self-respect and used to say proudly, "I am a farmer, a son of the soil." He used cow-dung manure in the field, not artificial substances, so the quality of his rice used to be better. People used to buy his rice through online platforms. In this way his whole family lived happily by farming, and he used to tell everyone, "A farmer is neither poor nor wretched, but the nourisher of all."

हिन्दी: किसान प्रतिदिन खेत जाता था और सिंचाई करता था। कीटों से बचाव के लिए वह जैविक औषधि डालता था। वह खेती अच्छी तरह जानता था, इसलिए अन्य किसान संशय होने पर उससे पूछते थे। वह स्वाभिमान से जीता था और गर्व से कहता था — "मैं किसान हूँ, भूमिपुत्र।" वह खेत में गोबर की खाद डालता था, कृत्रिम पदार्थ नहीं, इसलिए धान की गुणवत्ता अधिक होती थी। लोग ऑनलाइन माध्यम से उसके चावल खरीदते थे। इस प्रकार उसका पूरा परिवार खेती से सुखपूर्वक जीता था। वह सबसे कहता था — "किसान न दीन है, न दरिद्र; वह तो सबका पोषक है।"

Verbs with स्म · स्म-युक्त क्रियाएँ: गच्छति स्म · करोति स्म · स्थापयति स्म · जानाति स्म · पृच्छन्ति स्म · जीवति स्म · वदति स्म · योजयति स्म · भवति स्म · क्रीणन्ति स्म · जीवन्ति स्म · वदति स्म

हिन्दी: वर्तमानकाल की क्रिया के साथ 'स्म' जोड़ने से भूतकाल का अर्थ होता है (जैसे पठति स्म = अपठत्)।

NCERT Archive

CLASS 7 SANSKRIT · DEEPAKAM · CHAPTER 5

PR

परियोजनाकार्यम्

Solutions · 4 questions · समाधान · ४ प्रश्न

QUESTION 1 प्रश्न 1

१. परहितार्थं सेवारतानां प्रेरकाणां महात्मनां जीवनसम्बद्धां कथां सङ्गृह्णन्तु।

ANSWER उत्तर

Open-ended project. A sample story in simple Sanskrit is given below; collect your own · खुला परियोजना-कार्य — नीचे एक नमूना कथा है, आप अपनी कथा संग्रह करें:

नमू. मदर टेरेसा कोलकाता-नगरे दीनान् रुग्णान् च सेवते स्म। सा सर्वेषां मातेव सेवां करोति स्म। तस्याः सेवाभावनां दृष्ट्वा जनाः तां 'मदर' इति आह्वयन्ति स्म।

Sample: Mother Teresa served the poor and the sick in Kolkata like a mother; seeing her spirit of service, people called her "Mother".

हिन्दी: नमूना — मदर टेरेसा कोलकाता में गरीबों और रोगियों की माँ की तरह सेवा करती थीं; उनकी सेवा-भावना देखकर लोग उन्हें "मदर" कहते थे।

QUESTION 2 प्रश्न 2

२. अस्माकं समाजे कुटुम्बे वा सेवाकार्यं कुर्वतः जनद्वयस्य विवरणं लिखन्तु।

ANSWER उत्तर

Open-ended project. Sample entries; write about two people you know · खुला परियोजना-कार्य — नमूना प्रविष्टियाँ; अपने जानने वाले दो व्यक्तियों के बारे में लिखें:

१ मम माता गृहे सर्वेषां सेवां करोति। सा वृद्धायाः पितामह्याः कृते समये औषधं भोजनं च ददाति।

Sample 1: My mother serves everyone at home; she gives my grandmother her medicine and food on time.

हिन्दी: नमूना १ — मेरी माता घर में सबकी सेवा करती हैं; वे दादी को समय पर दवा और भोजन देती हैं।

२ मम पिता समाजे वृद्धानां जनानां साहाय्यं करोति। सः रुग्णान् चिकित्सालयं नयति।

Sample 2: My father helps the elderly in the community and takes the sick to the hospital.

हिन्दी: नमूना २ — मेरे पिता समाज में वृद्धों की सहायता करते हैं और रोगियों को अस्पताल ले जाते हैं।

NCERT Archive

QUESTION 3 प्रश्न 3

३. भवतां परिवेशे विद्यमानानाम् आयुर्वेदीयसस्यानां पदार्थानां च नामानि लिखन्तु। तेषां स्वास्थ्यरक्षणलाभान् लिखन्तु।

यथा – बिल्वं पाचनक्रियां वर्धते। लवङ्गं दन्तसमस्याः कासं च नाशयति।

ANSWER उत्तर

Open-ended project. Sample entries; list the plants found around you · खुला परियोजना-कार्य — नमूना प्रविष्टियाँ; अपने आसपास के पौधों की सूची बनाएँ:

उदा. बिल्वं पाचनक्रियां वर्धते। लवङ्गं दन्तसमस्याः कासं च नाशयति।

given in the book as the example · पुस्तक में उदाहरण के रूप में दिया है

१ तुलसी कासं ज्वरं च शमयति।

Tulasi (holy basil) eases cough and fever.

हिन्दी: तुलसी खाँसी और ज्वर को शान्त करती है।

२ आमलकं रोगप्रतिरोधकशक्तिं वर्धयति।

Amalaka (amla) increases resistance to disease.

हिन्दी: आँवला रोग-प्रतिरोधक शक्ति बढ़ाता है।

३ निम्बः त्वचारोगान् निवारयति।

Nimba (neem) helps prevent skin diseases.

हिन्दी: नीम त्वचा-रोगों को दूर करने में सहायक है।

४ हरिद्रा व्रणरोपणे साहाय्यं करोति।

Haridra (turmeric) helps in healing wounds.

हिन्दी: हल्दी घाव भरने में सहायता करती है।

NCERT Archive

QUESTION 4 प्रश्न 4

४. अधः कानिचन चित्राणि वाक्यानि च सन्ति। चित्राणि पश्यन्तु, वाक्यानि पठन्तु। इदानीम् उचितं वाक्यं चित्रेण सह योजयन्तु।

वाक्यानि— धेनुर्माता परमशिवा · नित्यं मातापित्रोः सेवा · रोगातुराणाम् उपचारः · गृहकार्येषु भगिन्याः साहाय्यम् · परस्परं कार्यकरणे साहाय्यम्

ANSWER उत्तर

1 गृहकार्येषु भगिन्याः साहाय्यम्

Picture 1: a sister and brother wash the dishes together.

हिन्दी: चित्र १ — बहन और भाई मिलकर बर्तन धो रहे हैं।

2 परस्परं कार्यकरणे साहाय्यम्

Picture 2: children help one another to paint a wall picture.

हिन्दी: चित्र २ — बच्चे एक-दूसरे की सहायता से दीवार पर चित्र बना रहे हैं।

3 नित्यं मातापित्रोः सेवा

Picture 3: a child serves water to the parents.

हिन्दी: चित्र ३ — बच्चा माता-पिता को जल दे रहा है।

4 धेनुर्माता परमशिवा

Picture 4: a girl feeds the cow.

हिन्दी: चित्र ४ — बालिका गाय को खिला रही है।

5 रोगातुराणाम् उपचारः

Picture 5: children care for a sick person in bed.

हिन्दी: चित्र ५ — बच्चे बिस्तर पर लेटे रोगी की देखभाल कर रहे हैं।

चित्र १ → गृहकार्येषु भगिन्याः साहाय्यम् · २ → परस्परं कार्यकरणे साहाय्यम् · ३ → नित्यं मातापित्रोः सेवा · ४ → धेनुर्माता परमशिवा · ५ → रोगातुराणाम् उपचारः

हिन्दी: चित्रों को ऊपर से नीचे क्रम से १ से ५ गिना गया है (पृ. 56)।

NCERT Archive